

בְּצֵרוֹן

נוסד על־ידי חיים טשרנובויץ (רב צעיר) ז"ל

חוברת ג' (199)

מכת תשי"ח

שנה י"ט (כרך ל"ז)

ד"ר צבי ויסלכסקי ז"ל

(קטעי־הערכה)

סאת אפרים שבואלי

א.

לידתו וגידולו של הד"ר צבי ויסלכסקי בין־התחומים, תחומי מדינות ותרבויותיהן ומאויקהן, ותחומי זמנים והלך רוחם. גרייכה, עיר מולדתו, משובצת משלש רחותיה בתוך עיירות פולין וכפריה על סדד חיקים ודרכי פרנסתם, ושוכנת על הגבול שבין רוסיה הצארית ובין פרוסיה־גרמניה. וימי פריחתה של העיירה בחומר וברוח נסמכו לפריחתה הכבירה של גרמניה בסופה של המאה הי"ט. במסתו הסוציולוגית על עיר מולדתו כתב ויסלכסקי על עיקר טיבה זה שבין התחומים: „עיירת גבולין היתה גרייבה, הויתזה הדיה מצרנית בכולה, על כל מעלותיה וחסרונותיה שלה. מפולשת לשלש תרבויות מתחרות זו בזו, לפולין מכורתה ומקורה... לרוסיה, שממנה שפעו פירות הארמה, הבהמה והעוף, ועמהם חדרו לאט לאט ובהתמדה קשפעות לשון, תרבות וסדרי חיים, ולגרמניה, שבה מצאו רבים מבני העיירה את פרנסתם מתוך הרגשת חירות מסוימת. את לשונה זאת מנהגיה חיקו, ראו בה דוגמא נעלה לציביליזציה ותרבות”. עמידתה זו במפולש ניכרה יפה בבניה, ואפילו באלה

שעזובה בנערותם, כגון בבניה שהתבלטו בספרות העברית: ע. אולסכנגר, ארי אבן זהב, שמעון ראבידוביץ וצבי וויסלבסקי. כל שאיפות בניה של העיירה והתאמצותם בחומרות וברחניות מצרניות היו: נמשכת היתה העיירה לכאן ולכאן, עתים גוברת היתה השפעה אחת ועתים עולה השפעה אחרת. מכאן גדולתה, מכאן גם לבטיה התברתיים והתרבותיים.

השפעתה של רוסיה ניכרת ביותר מכוח ספרותה הגדולה. פריחתה של ספרות זו חלה דוקא בשעת ירידתה המדינית של המדינה, שהתמידה והלכה בכל המאה הי"ט ובתחילת המאה שלנו; מלחמות תבוסה ביפן ובמלחמה העולמית הראשונה ובמהפכה איומה שהחריבה יותר מכל תבוסות חוץ. בדורנו כשעלה בידי הרוסים לחזק את מדינתם כדי מעצמת עולם ענקית, ראשונה במעלה, פנה זיה של ספרותה וניטל כל הודה. יותר מלמשכילי רוסיה חוויה וחולמיה, הצמאים לאלוהים והכמהים ליופי, היתה הספרות הרוסית למשכילי היהודים מעין טריטוריה רוחנית, שבה נתעצמו; בעיקר היו הם שחשבו את הספרות הרוסית לגילוייה היחידי של נשמת העם הרוסי. דומה היה עליהם שהאומה הרוסית קיפלה את כל נשמתה בצרור הספרים והחיבורים הפילוסופיים. תלזשים היו מן המציאות האמיתית של המדינה העצומה והרחבה וברחו מפגיעה יום יום, מיצריה האפלים, מריבוי קללותיה, ואיומה היתה שעת הפכחון משכרון ספרות זו.

בקורת הספרות היתה ברוסיה זו רובה סוציולוגית ורק מיעוטה אמנותית. ממנה קיבל וויסלבסקי, אלא שעליה הוסיף נעימה פילוסופית של חיפושים ולבטים בעולם האדם, בעולם האומה, תרבותה ואלוהיה, בדיקות ובחינות של דרכו של אדם מישראל בעולם של דורותינו. העוועים העמוקים שנודעוזה רוסיה בימי המהפכה ואחריה עוררו רבים שכמותו לתהות על עצם טיבה של התרבות; לאור השלהבת הגדולה שליחכה עבודת דורות והתאמצות מוחין של רבבות נפקחו העינים לראות ולהתבונן אל מקורותיה, דרכיה ותכליותיה של התאמצות אנושית זו הקרויה תרבות.

גרמניה היתה בעיני בני-הגבולין סמלה של הציביליזציה האירופית וגודל כוחה בישובו של עולם. וגדולה מזו: היא היתה בעיניו סמלה של אירופה, יוצרת התרבות החילונית, החדשה, המקנה זכויות שוות ליהודים בתוכה. באירופה זו ניתנה מגילת האמנציפציה ליהודים על ידי אב הרעיון של המשפט הסבעי, שעל פיו כל בני אדם שווים זה לזה ולפיכך בני חורין הם. כאן הפרידו את החוק המדיני מן החוק הדתי, שהוציא בשעת שלטתו את ישראל מחוץ למחנה העמים. כאן נולד גם הרעיון של האחדות הרוחנית של אירופה החדשה תחת האחדות הקודמת, הדתית, הקתולית, רעיון האירופיאיות, שנתיקר ביותר על האדם מישראל; מערכת של ערכים, אנושיים-כלליים זה האימפריאליזם התרבותי האירופאי המיוחד.

ואף בין תחומי הזמנים גדל וויסלבסקי. משעמד על דעתו כבר נתעורר

בית ישראל נתערטל מן הערכים שקיימוהו קיום רוחני וחברתי. ביחוד נפגמה העמים במורח ובעיקר ליהודים שם. יסודות המסורת נתערערו ללא תקנה. בית ישראל נתערטל מן הערכים שקיימוהו קיום רוחני וחברתי. ביחוד נפגמה הנפש עם קרקור יסודותיה של האמונה. שאיפתה של ההשכלה נתמלאה מבחינת ההרס בלבד. ניטלה הכפיפות לתורת חיים ולסדרי חיים, שכל עצמם מורשה, ולא נתקיימה מבחינת הבנין: שיווי הזכויות בא במאחר ונתערער מיד וכל כולו לא היה בו כדי לעמוד בפני ערעור הבית הרוחני, שבו חסה ישראל מימיו. בשעת הפכחון התחילו טובי האומה מתורים אחרי ערכי רוח וחברה שלא נתמעכו במפלות הרוחנית הגדולה, שיהא כוחם עמם לשמש במקומה של אותה שלימות-פנים וחוק. שעברה מן העולם. התחילה אותה סתימת פרצים, ששעתה לא נסתיימה עד היום. במול קרעי הנפש, שביאליק תארם בשירו "לאחד העם" גדל זויסלבסקי אלא שלפניו כבר סללו דרכים כמה מהוגי האומה וממנהיגיה ולא היה עליו אלא לבדוק את דרכיהם, וכל מחשבתו נתונה היתה ל-"ברק בית ישראל" (כביטוי שהיה שגור בעטו של ש. ראבידוביץ).

מחזר היה כל ימיו אחרי שיטותיהם של הוגים מישראל ומעמים, יוצרי ספרות עיונית וספרות יפה. שיטה לעצמו לא העמיד, אבל בכמיהת לב רבה דבק בכל ההוגים והפובליציסטים מישראל שיצאו לחדש עלינו ערכים עתיקים. העשויים לעמוד בפני דרישות החיים והדעת על כל שפען. יותר משהשיב שאל שאלות נוקבות, אף כי בניחותא, כדרכו כולה בחיים. מקבל בעין יפה הכרעות לב דעת של יוצרים גדולים, המתכוונים לבנות את הפנים. עינתה אותו כל הימים הקושיה העיקרית: מה שירור חי, פורה, של עולם העבר פתוח לגידול ולהרחבה? בודאי, כוח פנים של העבר הוא המכריע, אם לכמישה ולמיתה ואם לחיים ולפריחה. כל שכובש את דרכו בתוך תהליך-ההשתנת התמידי בהתאם עמו או בניגוד לו זוכה להשתמר במערכה החדשה של תנאים ויחסים בינאנושיים, ובכוחו הוא קונה לו שוביתה גם בזוהר ומפלס לו דרך לעתיד. אבל כיצד מכירים כוחו של זה וכיצד מחזקים אותו? כשאיפת הגאולה המדינית והרוחנית של ישראל בארצו ראה רצייה בערכים יהודיים וארופאיים ובמתן קבע ומסגרת להם שבתוך ההווה השוטפת חרגה מן המסגרות הראשונות. החינוכיות היהודית הגדולה, שלה שר זויסלבסקי שיר מזמור במסותיו. בדומה לכמה מספרים ומשוררים עברים בני דורו זקוקה לבית שמירה רוחני חזק. דבר זה היה לו ודאי גמור, וזה היה עיקר פלמוסו עם קלצקין: "הרזח הוא משמרה, הוא מפלטה של החינוכיות ולא קטלנה-מקפחה". תולדות ישראל אינן יכולות לפרנס השקפה אחרת. משום כך קרוב היה זויסלבסקי קירבת רוח לידידו מנוער, ליחזקאל קויפמן. שבו מצא "בנאי מופלא לבנין גדול ועצמאי, המעניק קורת גג רוחנית לנבוכי דור, לנסערי הפיכות. לצמאי גאולה".

ב.

דוגמה נאה של מיווג בחינת ההתבוננות הפילוסופית-הסוציולוגית עם הבחינה ההיסטורית-האקטואלית, צירוף נאה של מעשה הוגה ומעשה היסטוריון ופובליציסטן אתה מוצא בספר „כמזל מאדים“. „לסוציולוגיה של המלחמה ושלוחותיה“ (הוצאת נ. סברסקי, תשי"ג). עיקרו של ספר זה מאמרים על מלחמת העולם השנייה, על המעצמות שנאבקו בה, על אידיאות וכוחות חומר, על „שרי האומות“ וגדליהם ומאמציהם בהתמודדותם אלה עם אלה. המאמרים הוצאו כאן כנתינתם הראשונה, רובם בירחון „מאזנים“, לפי סדר מסוים. אלה הן מסות חשובות על פוליטיקה וחברה, על בעיות המדינות בדורותינו, בעיקר על המדינות שהן מופיעות מבחינת המאבק הן עם זו. הרבה השקפות וידיעות של סוציולוגים והוגים, שעסקו בבעיית המלחמה כחזיון תברתי ופוליטי בניתוח מדויק, הוצאו כאן בתבליעה או ברמיזה בלבד. דרכו של המחבר, דרך המטה, המבליטה כמה רעיונות עיקר ואינה מחמירה בפרטים ובדקדוקים. ההברקות כאן מרובות וההקפדה על מיתודה של מחקר והסברה מועטת, אף כי אין לומר, שאין למחבר שיטה המבריחה את כל הרעיונות כולם בבריא התיכון.

הספר עוסק בתולדות שלא מעין הסיבות. כן מתרגם המחבר את המושג הידוע של וואונדט „היטירוגיניה של התכליות“. אבל מה שהיה אצל וואונדט תורה פסיכולוגית בעיקרה, דומני, נהפך אצל וויסלבסקי לתורה מיטא-פיסית ברובה, מעין זו — בקיצור נמרץ — של רבות מחשבות בלב איש ובלב מדינה, אבל לא עצתם תקום. יוצאים לבקש אתונות ומוצאים מלוכה, או להפך. המתבר בא איפוא לברר קרע זה בין הרצון המודע ובין ההישג. אבל הוא מעמיק חקר: כוונתו לדון בהשקפות העולם של האומות הלחמות הראשיות, והוא סבור שעיקר המלחמה לא היתה על שווקים ועל כיבושים פוליטיים, אלא על שלטונן של השקפות עולם מטוימות. אמנם לא השקפות נגלות בלבד. המחבר כולל בהן גם את „ההשקפות הנסתרות“, המתבטאות בכל חייהן ומאזינהן של האומות; והיריעה רחבה ומרבה-דעת.

ג.

בשני ספריו „יחידים ברשות הרבים“ (המהדורה השנייה, המורחבת מאד, בהוצאת אחיאסף, ירושלים, תשי"ז) ו„עירובי רשויות“ (הוצאת יבנה, תש"ד) דן וויסלבסקי בעיקר ביוצרי הספרות העברית. חידושו העיקרי בחקר הספרות העברית, חספרות היפה והעיונית, שהוא עומד ובודק את נכסי ספרותנו מן הבחינה הסוציולוגית-התרבותית, שהוא רואה בספרות מעין שליחות ציבורית שנוצרה על דעת הציבור והיא מחוברת לקרקע האומה וצרכיה. לסאורה מתייחד היוצר עם נפשו בלבד ודולה גזים ממעמקיה, כתלוש מן הציבור, אבל באמת יונקים שרשי יצירתו ממעבה אדמתו של הציבור. ספרותנו העברית החדשה

היא שופרם של הדורות האחרונים במאמציהם לשנות את מערכות יחסינו לעולם, לאדם, לחיים. לעם ולעמם, ולהעמיד עלינו מצוות חדשות תחת הישנות, כלומר — פרשה במכלול היצירה היהודית בדורות האחרונים, שביקשה לחולל את „המהפכה בהתכונות אדם מישראל כלפי קוסמוס הדעת והתוויה של אירופה“. „ספרות התנויה“ מתחה בקורת חריפה על תוויתה של האומה בגלות ועוררה לגאולה שבלב ובמעשים. דע את עצמך וגאל את עצמך! — גזדה עלינו. עיקר זה עושה את הספרות העברית החדשה, לדעת וויסלבסקי, לספרות בעלת ערך אנושי ולאומי ממדרגה ראשונה. היא הפנתה אדם מישראל כלפי עצמו. כדי לתקן את דרכיו ביצירה ובעשייה, אבל גם עוררה אותו לפקוח את עיניו לרווחה, לקלוט את העולם ולהתבשם מריחותיו וצליליו, מזויו ותפארתו; היא חידשה עליו את העולם. בויכוח על הרביונה של ספרותנו טוב לזכור עיקר זה, שוויסלבסקי חוזר ומדגישו:

„השירה העברית כאילו דאתה בפעם הראשונה את העולם, הטבע, השמש, הצמח, החי והאדם, דברים שהיו בבחינת נתונות לכל אדם, לכל בריה חיה, שאין הוא תודה על תוויתם ומציאותם אלא נאבק עמיהם לפי דרכו, לפי כוחו ולפי עומק זרגשתו, היו לשירה העברית בבחינת גילוי חדש. הקב"ה חידש אותה שעה על השירה העברית מעשה בראשית. איזו בריאות, איזו הסינות, איזו שאיפה לגבורה, איזה רעבון פרא לחיים, לצורותיהם ולגוניהם? כללו של דבר: מה שהובלט באדם מישראל באירופה המערבית במאה הקודמת נתבלט גם ביוצרי הספרות העברית החדשה. אבל דברים אלה, אפילו הם ידועים ומקובלים עלינו, צריכים הסבר מרובה. חידוש זה של אומה זקנה מה טיבו, מה מוצאו ומה תוצאותיו? שוקד המחבר להוכיח במסותיו אלה, שהמרידה בישן לא עשתה את הספרות העברית חדשנית לתיאבון ולהקעים. מה שאמרו באדם מישראל בכלל, ביחסו לאירופה ולתרבותה, יפה כוחו כאן עוד יותר: הספרות העברית לא נסתתפה בגלי המהפכות, הספקנות והניהיליזם. פיעמה אותה תשוקת איתנים להקים את הריסות בית ישראל.

בספר „יחידים ברשות הרבים“ תוארו כעשרים וחמשה יוצרי ספרותנו. תוגים, מספרים ומשוררים. כל אחד ואחד ודמותו וייתוד דרכו, יוצר יוצר וסגנונו — עולם מלא של רגשות ודעות הבעתם. אבל כולם יחד מחוננים באהבת בנין, בשאיפה עזה לקוממיות אנושית וישראלית, והמחבר מנתח ברוב דקות, בסוב טעם ובבקיאות רבה את זיקתם לבעיות הדור על רקע מאבקו של הציבור העברי לשינוי תנאי קיומו המעורער. אחד העם ששאל כל ימיו: מה יהא על כנסת ישראל, משנפלו חומות הדת ונשברו צורות חייו של העם, האמין רק כמי שאמת-הבנין בידו. התנגדותו למהפכה חלה „על כל הפתרונות לשאלות ישראל, אף על הציונות המדינית, ואין סומכים על נסים בכנין תאמה וכבטחון עתידה“. המחבר מנסה להוכיח, כי ההצרכה המופלגת של הרוח בתורת אחד העם ויחסו אל הפרט כחלק מן הציבור, רוחו של קונט

נוססת בהם. ודאי הוא, כי נפתוליו של אחד העם עם הפוזיטיביזם, אם מיסודו של קונט ואם מיסודו של ספנסר, כמקובל עלינו, הוציאו את המחשבה העברית אל המדבב.

גם בברדיצ'בסקי המורד ומשנה הערכים מגלה המחבר את הבונה. כל ימיו היה זה הולך ומחפש את התומר והלבינים לבנין הגשרים בין ישראל לבין עולמה של אירופה. „איש השרשים והמקורות היה ברדיצ'בסקי ובלבו המו כל מורשי הדורות של ישראל, בדמו רתחו וגעשו יצרי חיים. שירה ומחשבה שנחנקו ושותקו“... ברדיצ'בסקי הטיל על עצמו לבדוק את ספרי חשבונותיה של האומה. הוא מצא אותם לקויים ומשובשים ובעבודה רבת מתח קנה לעצמו ערכים חדשים ואותם ביקש להקנות לאומה.

אין המחבר איש העיון בלבד; בעיקר במסות אלה על הספרות העברית ויוצריה הוא מתגלה כבעל טביעת עין וטביעת אוזן ואת הסברי העיון הוא מפסיק כאן לעתים קרובות בדברי סיפור ותיאור: הנה שמריהו לוי, „שליחו המובהק של המעמד הבינוני“ נואם באספה בתל אביב: „כדרכו, בתלהבות יהודית, בחכמה ישראלית, בכשרון־הטפה עילאי. קומתו הגבוהה שנכפפה והלכה בשנים האחרונות, נודקה שוב... אפלולית הלילה הליטח את אלפי השומעים שנצטופפו על הספסלים ונתלו בכל בליטה ובבל זיו של בניני התערוכה המרובים; רק שלולית קטנה של אור אשר מסביבו הבליטה את פניו הנוקשים. המחוטבים, פני אדם שאינם בטלים באלפים סתם־פנים, פני אדם שמעולם לא ניטלה ארשתם האופיינית; זיקרה את דמותו, דמות גזעית־יוחסנית, ושרבבה את צלו, צל רב מדות, שנמתח וטיפס כלפי מעלה. שוב נתאמת ונתברר לו כציבור ברבים — זה, מקום חיותו כל ימיו — שאכן צל לו, צל ארוך ארוך, והד לקולו, המתפוצץ באלפי בנות קול... והצל — צלו של בן סב־סלוביץ, שעבר בחייו את כל תפוצות ישראל, ראה בחייהו, שמע לשיחתן־דאגתן, האזין לדפיקת לבן, ועמד בצביונו. הקול קולה של היהדות הבינונית, הטיפוסית, הגושאת בעול ואינה בועטת, העמוסה סבל הדורות של תורתה ואינה מורדת, המקדימה לעולם את „הנעשה“ בצו לגורל, הדם, הגזע, ל„נשמע“ של השכל, מסיבות הזמן, תמורת ההרגשות והדעות של העמים.“ והנה הרמן כהן בקרב קהל תלמידיו. והנה יחזקאל קויפמן בבחרותו. המאמרים הם תרכובת יפה של מעשה אמנות וחקירה עיונית, יורדת לעומקם של הדברים ואינה מחמירה עם עצמה ועם הקורא בדקדוקי עניות יתר על המידה.

בכל מסה ומסה אתה מוצא דבר חידוש. משרניתובסקי, למשל, הוא לדעת המתברר לא רק משורר העולם הטבעי בלבד אלא גם משורר העולם ההיסטורי, יתר על כן: הוא „המשורר ההיסטורי ביותר במשוררים העברים“. שלש ראיות זכה המשורר לראות את העולם. תחילה ראה בו מהרחורי לבן, מתקוותיו הרעננות ומשמחת הויתו, שבה כרת אדם מישראל ברית חדשה עם העולם עם כל שפעת צבעיו וצליליו. אחר כך ראה את עצמו באספקלריה של

העולם, כדרכם של היונים הקדמונים. הפנתיאיסטים המתהקים. ולסוף נתגלה לו העולם ההיסטורי ומעמקיו, ואז גזגה תמימותו ולחדה נתלזה הצער. שירת הבגרות של טשרניחובסקי היא שירה הירואית, ולכן גם טראגית. מגנינתו ההיסטורית היא לא רק מדבר ים, ממוחות על נהר כבר, ואף לא מיון בלבד, אלא קלושה היא קליטת שירה ממאבקו של האדם ההירואי בכל הארצות והתקופות. ויודעת היא במעמיקה, שעל כל נוי־אמת וגבורת־אמת נגורה גזירת הכשלון בעולם הזה. "ואף על פי כן נאה היא מפלת הגבורה מנצחונה של חולשה נוי אין קץ". מדברי המתבר מסתבר, כי שלש הראיות נתיחדו לשלש תקופות ביצירתו של טשרניחובסקי, אבל תבל שלא העמידנו כראוי על רכדיה של יצירה זו על פי סדר הזמנים.

אי אפשר לעמוד כאן על חידושי המתבר במסות אלה, אבל תזכר לטובח במיוחד המסה על יחזקאל קויפמן. חבר נעוריו של וויסלבסקי וידידו כל הימים, כאמור לעיל. כל סגולותיו היקרות של וויסלבסקי חוברו יחד במסה זו: עין בוחנת לפני ולפנים, כוח המברה רב־עוז ויקר־עון והתלוצבות עמוקה לכל דבר ערך, הבונה את ספרות ישראל ואת חייו: "לא יצא אחד העם ונכנס יחזקאל קויפמן לבינה עמוקה בהוה של ישראל, לחדרה גדולה על עתידה, לתזויה רבה על עברו". והמתבר הולך ומסביר את שיטתו של ההוגה־ההיסטוריון בגולה ונכר "ובתולדות האמונה הישראלית" ומבליט את כוח הבנין הגדול: "זכתה הספרות העברית והעמידה בימי התמטטות ורפיון של המחשבה חלואמית העברית. בנאי מופלא כמותו לבנין גדול ועצמאי, המעניק קודת גג רוחנית לבוכי הדור, לנסערי הפיכות, לצמאי גאולה".

סגנון של וויסלבסקי קובע ברכה לעצמו. בשום פנים אינו עשוי להבלע ולהטשטש בסגנוניהם של אחרים. בספריו, בתרגומו למופת ובעבודתו בעריכה העשיר את ספרות המדע והמחשבה העברית ביקר־סגנון מזדיק ועשיר. הוא אחד המעולים ששקד בקרבנו על קיום רמת סגנון בדברי מדע ומחשבה, שתא גבוהה כלשון אירופית מעולה, בלא חסרון ודחזק. במאמריו ובתרגומו אנו רואים אותו מהלך ככּן בית גמור בבחי האוצרות של לשוננו. בדפוסים עבריים מקוריים הוא יוצק תוכן מודרני, ממוג ישן וחדש באוצר המלים ובדרכי צירופיהן. סגנונו השוטף כנעימה שטף רחב מקנה חיות מוחשית לדברים שבהפשטה. לפסוקיו קול רזוה וצבעים בולטים ובני צבעים, עם תוספת הידורים ועיטורים.

ירושנה נאה הניח אחריו.

